

КАПИТЕЛ 11 / CHAPTER 11 ¹¹THE PROBLEMS OF THE WORKS OF SCIENCE AUTHORSHIP IN THE
ACADEMIC INTEGRITY PLANE

DOI: 10.30890/2709-2313.2023-16-04-022

Вступ

Місце країни у світовому рейтингу напряму залежать від наукового потенціалу і національної підтримки інтелектуальної діяльності її громадян. Дієва охорона інтелектуальної власності викликає повагу у вітчизняних діячів освіти і науки, а також довіру у закордонних інвесторів та сприяє подальшому розвитку науки, освіти й економіки країни в цілому. Окремі аспекти захисту інтелектуальної власності є предметом дослідження О. Бусол, М. Гуцалюка, І. Романюк, О. Таран, А. Штефан та ін., однак проблеми авторства творів науки у площині академічної доброчесності, з якими періодично зіштовхуються як молоді, такі досвідчені науковці, потребує більш детального вивчення.

11.1. Чинне нормативно-правове регулювання авторського права

Насамперед, уточнимо, що авторське право виникає з моменту створення твору. Первинним суб'єктом, котрому належить авторське право, є автор твору, тобто особа, яка своєю творчою працею створила твір. За відсутності інших доказів автором твору вважається особа, зазначена як автор на оригіналі або примірнику твору відповідно до «презумпції авторства». Варто зауважити, що положення застосовується також у разі опублікування твору під псевдонімом, що ідентифікує автора.

Авторський твір може бути будь-якої форми вираження (письмові твори, музичні, архітектурні, комп'ютерні програми тощо). Перелік об'єктів авторського права не є вичерпним, головні вимоги – творчий характер роботи і форма вираження твору [1]. У контексті нашого дослідження зосередимо увагу на творі науки.

Згідно із законодавством України, для виникнення і здійснення авторського права не вимагається реєстрація твору чи будь-яке інше спеціальне його

¹¹ *Authors: Chubina Tetiana Dmytrivna, Dmytrenko Mariia Yosypivna, Fedorenko Yanina Anatoliivna, Kryshnal Alina Oleksandrivna*

оформлення, а також виконання будь-яких інших формальностей. Однак, кожен науковець може офіційно затвердити результати своєї наукової діяльності – зареєструвати авторське право на твір. В Україні цю послугу надає Державне підприємство «Український інститут інтелектуальної власності» (Укрпатент).

Державна реєстрація авторських прав на твори у галузі науки та договорів, які стосуються права автора на твір, регулюється Цивільним кодексом України, Законом України «Про авторське право і суміжні права» та Порядком державної реєстрації авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 №1756 «Про державну реєстрацію авторського права та договорів, які стосуються права автора на твір».

Для здійснення процедури реєстрації необхідно подати низку документів: заява українською мовою, що складається за встановленою формою; примірник твору у матеріальній формі; документ, що свідчить про факт і дату оприлюднення твору (за наявності); документ про сплату збору за підготовку до державної реєстрації авторського права на твір та державного мита за видачу свідоцтва або копія документа, що підтверджує наявність пільг; довіреність, якщо заявка від імені автора або його спадкоємця подається довіреною особою, або копія довіреності, засвідчена відповідно до законодавства; документ, що засвідчує перехід у спадщину майнового права автора (якщо заявка подається спадкоємцем автора), а також додаткові документи, встановлені порядком [2].

Відповідно до ст.5 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [3] науковець під час провадження наукової, науково-технічної, науково-організаційної та науково-педагогічної діяльності зобов'язаний дотримуватися етичних норм наукового співтовариства, неухильно дотримуватися норм права інтелектуальної власності.

Що стосується порушень права інтелектуальної власності, зокрема плагіату, у Законі України «Про освіту» [4] чітко розмежовуються поняття «академічний плагіат» – оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства; «самоплагіат» – оприлюднення (частково або повністю) власних раніше опублікованих наукових результатів як нових наукових результатів; фабрикація – вигадкування даних чи фактів, що використовуються в освітньому процесі або наукових дослідженнях;

«фальсифікація» – свідомо зміна чи модифікація вже наявних даних, що стосуються освітнього процесу чи наукових досліджень; «списування» – виконання письмових робіт із залученням зовнішніх джерел інформації, крім дозволених для використання, зокрема під час оцінювання результатів навчання; «обман» – надання завідомо неправдивої інформації щодо власної освітньої (наукової, творчої) діяльності чи організації освітнього процесу; формами обману є, зокрема, академічний плагіат, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація та списування.

Порушенням також вважається компіювання – написання наукової праці на підставі чужих матеріалів без самостійного дослідження та опрацювання наукових джерел.

Порушення академічної доброчесності у площині авторства неодмінно провокує низку морально-етичних проблем, зокрема конфлікт інтересів.

11.2. Авторство творів науки у контексті академічної доброчесності

У статті 42 Закону України «Про освіту» закріплено поняття «академічна доброчесність» – сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та наукових (творчих) досягнень [4].

Нині наукова спільнота, стурбована тенденціями, що прослідковуються протягом останнього десятиліття: «відсутність чітких політик авторства в освітніх і наукових установах, необхідність публікуватися «для звітності», престижність наявності великої кількості публікацій спричиняють так зване «статусне авторство» – включення до числа авторів осіб за критерієм їх більш високого місця в управлінській або неформальній ієрархії» [5, 2]. Потреба у високих рейтингових показниках і збільшенні кількості публікацій в авторитетних виданнях спричинила появу феноменів відомих, як «почесне авторство/honorary authorship» та «примарне авторство/ghost authorship». Відповідно було розпочато ретельний моніторинг і вивчення проблем галузей з метою розроблення та впровадження чітких правил щодо наукових робіт та публікацій.

Як влучно зауважує О. Сичивиця, бути автором важливого твору – це

насамперед висока честь, публічне визнання успіху, таланту та інших людських чеснот, що є опосередкованою оцінкою вагомості її творчих здобутків. Якщо сама творчість науковця є процесом і сферою його самореалізації та самоствердження, то авторство увінчує цей процес, більш чи менш офіційно засвідчує його ефективність і завершеність» [6, 47].

П. Андерсон [7, 155] акцентує на тому, що публікація є остаточним підтвердженням наукових досягнень. Іншими важливими рушійними силами є академічне просування, негласне правило «публікуйся або помри» (англ. *publish or perish*), а також престиж автора. Також фінансові переваги (прямі і побічні), що супроводжують подальше фінансування досліджень, часто стають причиною порушення етичних норм.

Неправдиве авторство призводить до негативних наслідків як:

- штучне збільшення кількості публікацій і наукометричних показників;
- перешкоджання професійному розвитку дослідників-початківців;
- заохочення молодих науковців до неетичних дій (вони вимушені ставати співавторами поважних авторів для публікації статей у високо рейтингових журналах);
- несправедливий доступ до коштів на проведення наступних досліджень і до підвищення у посаді;
- зловживання владою (адміністративним впливом);
- введення в оману споживачів наукової інформації;
- звуження академічної свободи дослідників;
- підриг довіри усередині академічних спільнот тощо [5, 2].

Однак в цілому права й можливості, пов'язані з авторством, особливо в науці, переважають. Вони відкривають перед особою перспективи творчого і службового зростання, позитивно впливають на її формальний і неформальний статуси, матеріальне становище, авторитет серед колег тощо. Зрозуміло, що це стосується тільки творів, які заслуговують високої оцінки керівництва, колективу та певної професійної спільноти і є безсумнівним творчим успіхом» [6, 48]. Окрім матеріальних і нематеріальних благ, авторство також передбачає і високий рівень відповідальності.

Як справедливо зазначає у своїй праці О. Сичивиця, важливість прав, можливостей і переваг, пов'язаних з авторством, робить його вельми привабливим, що інколи призводить до безпідставних претензій на авторство,

або й до спроб його узурпувати чи привласнити. Найпоширеніші ці явища в царині науки, де, з одного боку, авторство може гарантувати досить значні «дивіденди», а з другого – існують сприятливі умови (зокрема і формально бюрократичні) для успішної реалізації псевдоавторства, тобто для появи псевдоавторів [6, 48].

Зазначимо, що виключне право автора на дозвіл чи заборону використання твору іншими особами дає йому право дозволяти або забороняти відтворення творів; публічне виконання і публічне сповіщення творів; публічну демонстрацію і публічний показ; будь-яке повторне оприлюднення творів, якщо воно здійснюється іншою організацією, ніж та, що здійснила перше оприлюднення; переклади творів; переробки, адаптації, аранжування та інші подібні зміни творів; включення творів як складових частин до збірників, антологій, енциклопедій тощо; розповсюдження творів шляхом першого продажу, відчуження іншим способом або шляхом здавання в майновий найм чи у прокат та шляхом іншої передачі до першого продажу примірників твору; подання своїх творів до загального відома публіки таким чином, що її представники можуть здійснити доступ до творів з будь-якого місця і у будь-який час за їх власним вибором; здавання в майновий найм або комерційний прокат після першого продажу, відчуження іншим способом оригіналу або примірників аудіовізуальних творів, комп'ютерних програм, баз даних, музичних творів у нотній формі, а також творів, зафіксованих у фонограмі чи відеограмі або у формі, яку зчитує комп'ютер; імпорт примірників творів [2].

У своєму дослідженні П. Андерсен [7, 156] доходить висновку, що присвоєння авторства доволі часто виявляється приводом для суперечок і шахрайства: нівелювання відповідності критеріям авторства окремими авторами; зміна почережності авторства, не зважаючи на вагомість особистого внеску у дослідження, як і розробку наукових презентацій та рефератів тощо. Етичний обов'язок дослідників передбачає зведення до мінімуму упередженості, що може ґрунтуватися на власних бажаннях і уявленнях щодо кінцевого результату роботи, фінансових інтересах або прагненні відповідати наявній репутації. Дублювання (однаковий матеріал у різних журналах) і надлишкова публікація (одне дослідження ділиться на численні фрагменти, незважаючи на ідентичність гіпотези, результатів та висновків) також є прямим порушенням принципів академічної доброчесності.

О. Сичивиця відмічає, що кількість наукових досліджень та публікацій,

якщо їх виконано у співавторстві збільшується значно швидше (порівняно з моноавторськими роботами). Наукові проблеми ускладнюються, стають багатограннішими, а це, закономірно, зумовлює колективізацію науково-дослідницької діяльності. Крім того, наука стає безпосередньою продуктивною силою, завдяки чому нагальною стає тісніша взаємодія «чистої» (фундаментальної) і прикладної науки. «Це теж дуже важлива об'єктивна спонука до співавторства й широкої наукової кооперації, що є запорукою плідної концентрації інтелектуальних ресурсів на магістральних напрямках сучасного науково-технічного поступу» [6, 50].

Можливість захисту авторських прав у мережі Internet є актуальною проблемою сьогодення. І вирішенням даної проблеми може стати лише тісна співпраця власників авторських прав, державних органів та Internet користувачів, а також використання досвіду зарубіжних країн. Адже, лише впорядковане законодавче регулювання, відповідальне ставлення автора до розповсюдження своїх творів, та свідоме ставлення користувачів до авторських прав інших осіб, можуть звести нанівець усі спроби порушення авторських прав у мережі Internet. Існує багато заходів щодо вирішення даної проблеми, проте це можливо лише, якщо усі користувачі почнуть поважати закони та права людей на авторське право» [8, 90–91].

Об'єктом захисту в мережі Internet може виступати доменне ім'я, торгова марка, оригінальні авторські фото, тексти, відео та ряд інших об'єктів. До основних проблем захисту авторського права в мережі Internet належать: недостатня врегульованість процедури використання об'єктів авторського права в Internet національним законодавством та міжнародними договорами; способи захисту інформації, що розміщена у мережі; засоби контролю власників авторського права за використанням їх творів у мережі Internet.

Шляхами вирішення означеної проблеми є обмеження доступ до матеріалів, які розміщені в мережі Internet: створення електронних бібліотек на комерційних засадах, де доступ до матеріалів стає можливий після внесення визначеної оплати; застосування кодування/шифрування матеріалів, що перешкоджає вільне копіювання інформації і її подальше незаконне поширення. Проте використання таких способів захисту об'єктів авторських прав у мережі Internet повинно регулюватися на законодавчому рівні і зобов'язувати усіх власників авторських прав виконувати такі дії при розміщенні творів науки в мережі. Адже, за наявності двох категорій власників авторських прав (тих, хто розміщує власні

об'єкти авторського права в мережі безкоштовно, і тих, хто дозволяє користування лише в обмеженому доступі) виникає певна конкуренція, оскільки користувачі переважно віддають перевагу матеріалам, що є у вільному доступі.

Цифровий ідентифікатор DOI, наприклад, дає можливість ознайомитися із сутністю об'єкта у торговельній площині. Електронна цифрова підписка дозволяє ідентифікувати істинного автора і у випадку порушення комерційної угоди, покупець відразу може виявити порушення авторських прав і відмовитись від покупки твору. Цифрові марки або «специфічні «водяні знаки» є візуально невидимі під час прочитання твору, але проявляються у процесі використання певного програмного забезпечення. Зазначений вид кодування може бути використаний як доказ у випадку судового спору про авторство. Створення веб-депозитаріїв; використання методів криптографічного перетворення матеріалів тощо виключає можливість копіювання або дозволяє зробити лише одну копію твору.

Що стосується правовідносин наукових установ та видавництв науковці [9, 100] наголошують на важливості розповсюдження серед наукових установ примірних договорів з видавництвами про видання періодичних та монографічних видань, умовами яких визначено обсяг повноважень видавництва з виготовлення та розповсюдження тиражу, доступу до наукового журналу і статей, уточнення майнових прав щодо оформлення видання тощо.

До проблем авторства у контексті академічної доброчесності можна також зарахувати маніпуляції із технічними засобами захисту; підроблення, зміна чи вилучення інформації про управління правами без дозволу суб'єктів авторського права; розповсюдження, публічне розголошення змісту об'єктів авторського права без дозволу суб'єктів авторського права тощо.

У процесі навчально-наукової діяльності один із шляхів мінімізації проявів академічної недоброчесності є перевірка наукової/творчої роботи на наявність ознак неправомірних текстових запозичень за допомогою спеціалізованого програмного забезпечення Unichack і подальшої оцінки отриманих результатів відповідальними особами (експертами).

В українському законодавстві досі залишаються прогалини, якими зловживають Інтернет-пірати, тому доцільно посилити діяльність правоохоронних органів щодо виявлення та припинення незаконного поширення таких об'єктів і удосконалити систему ліквідації незаконних мереж розповсюдження і збуту матеріалів на державному та міжнародному рівнях.

З метою ефективної протидії поширенню підробок і піратству необхідне об'єднання урядових структур з приватним сектором. Доцільно постійно проводити інформаційно-роз'яснювальні кампанії з метою підвищення обізнаності суспільства щодо ролі інтелектуальної власності та економічних наслідків від поширення й споживання контрафактних товарів і Інтернет-піратства [10, 80–81].

Необхідно розвивати національні й міжнародні системи санкцій, що здатні відшкодувати збитки, завданими авторам творів. Класичні методи викорінення піратства потребують застосування інноваційних підходів, оскільки така злочинна діяльність характеризується незначним ризиком і надзвичайним прибутком. Необхідне відповідне законодавство, що б давало змогу, зокрема, конфісковувати прибутки виробників та розповсюджувачів контрафактної продукції. Важливим для підвищення ефективності досудового розслідування злочинів вказаної категорії є міжнародне співробітництво та обмін практичним досвідом у даному напрямку.

Висновки.

Таким чином, серед проблем авторства у площині академічної доброчесності зараховуємо штучне академічне просування і нарощування рейтингових показників; «почесне» і «примарне» авторство; неправомірні фінансові вигоди; перешкоджання професійному розвитку дослідників тощо.

Шляхами вирішення означеної проблеми є обмеження доступ до матеріалів, які розміщені в мережі Internet; кодування/шифрування матеріалів; посилення відповідальності за порушення авторських прав на законодавчому рівні; більш чітке регулювання порушення авторських прав в мережі Internet; а також регулярне проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення щодо ролі інтелектуальної власності тощо.